ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2011. Випуск 74. С. 102–106
Ukrainian Literary Studies. 2011. Issue 74. P. 102–106

УДК 811.161.2’06’373.421’276.6:1І.Франко

СИНОНІМІЯ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ІВАНА ФРАНКА

Оксана Новоставська

Львівський інститут економіки і туризму,
вул. Менцинського, 8, Львів 79007, Україна,
тел. (032) 272 75 55, e-mail: nim73@i.ua

Статтю присвячено проблемі синонімії у філософській терміносистемі І. Франка.
Ключові слова: філософський термін, терміносистема, синонімія.

Синонімія – відношення між лексичними одиницями з однаковим чи близьким значенням, але відмінним планом вираження – довгий час вважалася дезорганізаційним феноменом у термінології, бо нібито, як і полісемія та омонімія, руйнує однозначність, точність, чіткість і визначеність спеціальних найменувань. Виявлялися пропозиції ліквідувати у процесі кодифікації терміносистем “зайві” номени, залишаючи лише домінантні одиниці з синонімічних рядів. Однак завдяки дослідженням В. Даниленко [1] поширення і навіть визнання набула полярна позиція: синонімія у термінології – органічний вияв іманентних закономірностей розвитку лексики, відображення прагнення до збагачення і водночас до уточнення мовних знаків поняттєво узагальненої реальності.

І хоча синонімію термінів хтось може кваліфікувати як негативне явище, все ж таки вона реально існує і викорінити її неможливо, тому що її наявність спричинена об’єктивними детермінантами. “Поява синонімії у термінології зумовлена лінгвістичними і екстралінгвістичними факторами. До них належать: 1) постійний розвиток наук, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу номінацію; 2) неуніфікованість деяких термінологічних систем; 3) наявність застарілих назв, які функціонують паралельно з новими; 4) паралельне вживання запозиченого і автохтонного термінів; 5) надання переваги коротким формам, зручним для спілкування та ведення документації, що породжує синонімію різних структурних рівнів” [4, с. 186].

Аналогічними чинниками визначені синонімічні відношення філософських термінів на позначення категорій у працях І. Франка. “Нерозвиненість української філософської термінології, її неусталеність, – зауважив Д. Кирик, – заставляли Франка наполегливо шукати необхідних термінів для позначення відповідних філософських понять. Про це свідчать і паралельне вживання цілого ряду термінів, і неодноразові хитання Франка у їх виборі” [3, с. 217].

Сучасний дослідник мови наукових творів І. Франка Євген Регушевський небезпідставно стверджує, що письменник надавав перевагу інтернаціональним термінам над термінами-кальками, які популяризували інші автори, і часто вживав поряд (паралельно) із термінами-дублетами інтернаціональні терміни [6, с. 29]. Мовознавець навів як приклад уживання у працях І. Франка термінів-дублетів *двоїстість/дуалізм* та *єдність/монізм*. Ці терміни у науковій мові кінця XIX ст. вживалися як абсолютні. Але І. Франко розумів нерівноцінність українських відповідників *двоїстість* та *єдність*. “Термін “двоїстість” хоча і не кращий від терміна “дуалізм”, але влучніший (се-

© Новоставська О., 2011

мантично більш конкретизований), ніж термін "єдність" [6, с. 29]. Це, як вважає Є. Регушевський, "відчував І. Франко, бо він ніколи не вживав термін "двоїстість" з інтернаціональним дублетом, а користувався ним як рівноцінним синонімом". А, вживаючи термін *єдність*, І.Франко розумів "незручність" (полісемантичність) цього номена і "кожного разу подавав у дужках інтернаціональний відповідник" [6, с. 29].

Але не можна погодитись з думкою Є. Регушевського, що терміни-кальки І. Франко використовував лише з редакційних причин [6, с. 29]. Власне, наявність синонімічних рядів паралельновживаних термінів, серед яких інколи дуже важко виокремити стрижневий (один із вислідів того, що синонімія термінів – абсолютна [10, с. 168]) – природне вираження Франкового намагання відшукати найбільш адекватний поняттю і функціональний у мові номен. Однією з причин цього намагання є також стилістична проблема уникнення тавтології. Замість багаторазового повторення одного й того ж терміна в тексті учений добирає різні терміни на позначення єдиного поняття.

Українська філософська терміносистема на будь-якому синхронному зрізі – це єдність стійких і змінних одиниць. Стійкість термінології забезпечує збереження і передавання досвіду та досягнень у цій сфері від попередніх поколінь, а змінність – фіксацію нових явищ, вираження нових думок. Отже, синонімія у термінології наявна на всіх етапах її розвитку. Поки розвивається наука, доти розвивається її термінологія й доти існують у терміносистемі такі парадигматичні відношення, як синонімія, полісемія тощо.

У реєстрі філософських термінів І. Франка виявлено майже три десятки синонімічних рядів (не враховуючи фонетичних і словотвірних варіантів) з кількістю членів від 2 до 4. Наприклад: *боротьба – змагання; контраст – антагонізм – противенство; розвиток – розвій – поступ – еволюція* тощо.

Серед них можна виділити такі головні типи синонімії:

1) синонімія "інтернаціоналізм – український термінодублет або калька": *диференціація – різницювання*; *дегенерація – вироджування; дуалізм – двоїстість; монізм – єдність; антагонізм – противенство; мистецтво – штука; інтеграція – сила центротяжна.*

Інколи інтернаціональний термін у працях І. Франка має кілька національних дублетів-відповідників, наприклад: *регрес – цофнення – поступ назад – назадництво; еволюція – поступ, розвиток, розвій; диференціація – різницювання – сила центробіжна – розділ* тощо.

2) синонімія власне українських термінів: *порядок – лад*; *занепад – завмирання – упадок; зникнення – щезання; існування – єствування; боротьба – змагання; межа – границя; ціль – мета* тощо.

Додатковим типом синонімії є:

1) синонімія між застарілим терміном, який уживав І. Франко, і сучасним нормативним філософським терміном: *повставання – виникнення*; *мисль – думка; двинен є – рух; істота – сутність; спочивок (супочивок) – спокій; ум – розум; ціха – знак; змисл – чуття; виображення – уява* тощо.

Український мовознавець Д. Кирик, досліджуючи філософську термінологію перекладів І. Франка, зауважив, що рівнозначними у науковому мовленні Каменяра виступають терміни *істота, суть* і *сущність*, оскільки сучасний філософський термін *сутність* послідовно почав уживатися лише у кінці 1950-х – на початку 1960-х років XX ст. [3, с. 209]. Але в авторських філософських працях І. Франка пізнішого періоду ми нерідко зустрічаємо і сучасний термін *сутність*, і застарілі терміни *іс-*

тота, *суть* і *сущність* у значенні "внутрішня, глибинна основа речей та явищ світу, їх найбільш стала складова (будова, механізм та спосіб функціонування, призначення)" [5, с. 161]. Але, як зауважив Д. Кирик, у "літературі з логіки вживається тільки термін *істотна ознака* і ніколи не вживається *суттєва ознака*. Вживання цього терміну закріплене традицією і йде від часів, коли термін *істота* вживався ще в значенні *сутність*" [3, с. 209–210].

Філософські терміни-синоніми І. Франка поділяємо на повні (абсолютні), часткові (парціальні) та відносні (релятивні).

Повні (абсолютні) синоніми збігаються у всіх відношеннях повністю і є взаємозамінними, наприклад: *вироджування – дегенерація; еволюція – розвиток; двоїстість – дуалізм; зникнення – щезання; існування – єствування; рух – движенє; ум – розум*. Найчастіше І. Франко уживав повні синоніми (передусім, інтернаціоналізм – термін-калька) в межах одного абзацу або й речення, уживаючи інтернаціональний термін паралельно з національним відповідником (у дужках) або навпаки, наприклад: *"**Еволюція (розвиток)**, виходячи від первісної дикості чоловіка, містить в собі поступ яко головний і **вироджування (дегенерацію)** яко побічний, підрядний складник"* [9, т. 45, с. 81]. Інколи синонімічний ряд термінів-повних синонімів вибудовується безпосередньо у реченні, наприклад: *"**Вимирання**, **щезання** непоступових людей іде тепер сто раз швидше, ніж ішло давніше*" [9, т. 45, с. 313]. Ще в інших випадках І. Франко в одній праці використав певний термін, а в іншій – вживає лише його повний синонім. Наприклад, у розвідці "Що таке поступ?" письменник послідовно вживав термін *боротьба за єствування*: *"Додаймо до того, що кожда животина має непереможний наліг не лише вдержувати своє життя, доки можна і якнайліпше можна, але надто лишати по собі якнайчисленніше і якнайсильніше потомство, приспособлене до дальшої **боротьби за єствування**"* [9, т. 45, с. 328], а у філософському трактаті "Програма галицьких соціалістів" використовує терміносполуку *боротьба за існування*: *"Се дарвінівська **боротьба за існування**, з природи перенесена з далеко більшим завзяттям до суспільності"* [9, т. 45, с. 489] тощо.

Часткові (парціальні) синоніми – це такі терміни, що збігаються частково своїми значеннями, перебуваючи у співвідношенні частини і цілого, абстрактного, конкретного в різних комбінаціях, але всі вони служать для пояснення чогось одноплановий й однотипного на основі філософської аналітики та прагматики мислення, наприклад: *анархія – лібералізм*; *причина – основа*; *змагання – боротьба; фаза – часть; вічне – безсмертне* тощо.

У випадку парціальної синонімії у термінології активізується одне зі значень загальновживаного слова, і тому синонімними терміни є лише частково, в одному із значень багатозначної лексеми, наприклад, у таких контекстах з наукового мовлення І. Франка: *"Суми тих індивідуальних імпульсів творять масові течії, настрій і **змагання** мас"* [9, т. 45, с. 431]; "*Царі, що голосно проклинали всякі революційні принципи і до остатку придушували революційні **змагання**, робили се іменно тим знарядом, котрий витворила революція – постійними, з цілого народу набраними військами*" [9, т. 45, с. 177] та *"Супроти руських освітніх товариств виступили до **боротьби** поляки*" [9, т. 45, с. 192]; *"Очевидна річ, що при таких шансах **боротьба** виходить нерівна – нам на шкоду"* [9, т. 45, с. 204] у синонімні зв'язки вступають терміноодиниці *боротьба* і *змагання*, бо одне із лексичних значень загальновживаного слова *змагання* є "сутичка, боротьба двох протилежних або ворожих сил" [7, с. 609]. За цим же принципом синонімами у науковому мовленні І. Франка стають філософські терміни *анархія – лі-*

бералізм; *причина – основа* тощо, наприклад: *"Проте та кооперація не є зорганізованою, і у виробництві панує* ***анархія****"* [9, т. 45, с. 452]; *"Певна річ, російський* ***лібералізм*** *виявляє вже тепер і виявить по своїм запануванні інші, так само небезпечні прикмети. Він сильно теоретичний і доктринерський, а доктринери, навіть ліберальні, все і всюди бували найгіршими і найшкідливішими політиками"* [9, т. 45, с. 403]; *"Адже ж тут не може бути ніякого сумніву, що* ***причину*** *до недовір'я і до реакцій давали самодержавному чиновникові не лише конспірації та замахи, що були безпосереднім випливом його власних безмежних злодійств і злочинів"* [9, т. 45, с. 364]; *"Коли перша* ***основа*** *релігійності, віра, поставлена в народній душі на хибній основі, коли се не є віра в одного найвищого бога, а в двох, з котрих один, добрий, нібито й називається всемогучим, а проте від віків не може собі дати ради з другим, злим, хитрим, зрадливим та спокусливим і мусить віки вічисті боротися з ним, – то як може виглядати релігійність в душі такого чоловіка?"* [9, т. 45, с. 269].

Деякі дослідники розглядають як синоніми фономорфологічні варіанти термінів, наприклад: *метод – метода*, *абстракт – абстракція* тощо. Іншої думки щодо цього питання дотримується Л. Туровська. Вона вважає, що ототожнювати синоніми і варіанти у термінології не варто, бо "синоніми <...> мають різну субстанцію: вони генетично неоднорідні, не тотожні одиниці з неоднаковою словотвірною структурою і складом словотвірних морфем. Варіанти слова, навпаки, мають єдину генетичну субстанцію, їх неформальні розбіжності не виходять за межі фонетичних та інших змін всередині певного слова" [8, с. 261]. Цілком погоджуючись із думкою сучасної дослідниці, розглядатимемо фономорфологічні варіанти термінів та терміносполук, виявлені у філософських працях І. Франка, серед граматичних особливостей досліджуваної терміносистеми.

На загал, явища синонімії усіх типів характеризують філософську терміносистему І. Франка як ще не уніфіковану і не вповні усталену, а пошукову – терміносистему в процесі становлення. Та, напевно, абсолютно стабілізованої й уодноманітненої системи термінів, яка б не розвивалася з часом, принципово не можна створити. Адже розвиток наукової мови нерозривно пов'язаний з невпинним розвитком науки і суспільства.

Список використаної літератури

1. *Даниленко В. П.* Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследование по русской терминологии. – М. : Наука, 1971. – С. 7–67.

2. *Даниленко В.* Русская терминология: опыт лингвистического описания / Валерия Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 248 с.

3. *Кирик Д. П.* Філософська термінологія двох перекладів Івана Франка / Д. П. Кирик // Питання слов'янського мовознавства. – Львів: Львівський ордена Леніна державний університет ім. І. Франка, 1963. – Кн. 7–8. – С. 209–217.

4. *Панько Т. І.* Українське термінознавство. Підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк – Львів: Світ, 1994. – 216 с.

5. *Петрушенко В.* Тлумачний словник основних філософських термінів / В. Петрушенко. – Львів: Вид-во Національного університету "Львівська політехніка", 2009. – 264 с.

6. *Регушевський Є.* Нариси про мову наукових праць І. Я. Франка / Є. Регушевський. – Сімферополь: Таврія, 2006. – 194 с.

7. Словник української мови: в 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1978–1988.

8. *Туровська Л.* Особливості мовної норми у термінології / Л. Туровська // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць.; відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. V. – С. 261.

9. *Франко І.* Зібр. творів: у 50-ти т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
10. *Шевченко Л. Ю.* Сучасна українська мова: довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко; ред. О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.

SYNONYMY IN IVAN FRANKO'S SYSTEM OF PHILOSOPHICAL TERMS

Oksana Novostavska

Lviv Institute of Economics and Tourism,
8 Mentsynsky Str., Lviv 79007, Ukraine,
tel. (032) 2727555, e-mail: nim73@i.ua

The article deals with synonymy in I. Franko's philosophic term system.
Key words: phisophic term, term system, synonymy.

СИНОНИМИЯ В ФИЛОСОФСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЕ ИВАНА ФРАНКО

Оксана Новоставска

Львовский институт экономики и туризма,
ул. Менцинского, 8, Львов 79007, Украина,
тел. (032)2727555, e-mail: nim73@i.ua

Статья посвящена проблеме синонимии в философской терминосистеме И. Франко.
Ключевые слова: философский термин, терминосистема, синонимия.

Стаття надійшла до редколегії 08.10.2010
Прийнята до друку 10.10.2010